

მირანდა ბაშელიშვილი

ბ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

რელიგია და კულტურა ირანის საგარეო პოლიტიკაში

აბსტრაქტი

1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ ირანში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და სოციალური ცვლილებები განხორციელდა. იმავე წელს მიღებული კონსტიტუციით ირანი ისლამურ რესპუბლიკად გამოცხადდა და განისაზღვრა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტები. ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ფორმირების პროცესში **ისლამური იდეოლოგია, რაციონალიზმი და პრაგმატიზმი მონაცვლეობით იკავებდა წამყვან როლს**. თეირანის თანამედროვე საგარეო პოლიტიკა, მთელ „მსოფლიოსთან კონსტრუქციული ურთიერთობების დამყარებას“ ეყრდნობა და ძირითადად, ქვეყნის ეროვნული ინტერესების დაცვას, სუვერენიტეტის, ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებას და მრავალმხრივი განვითარების გრძელვადიან პერსპექტივას ეფუძნება.

სამხრეთ კავკასიის სტრატეგიულ რეგიონს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ირანის საგარეო პოლიტიკაში. 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ირანისა და რეგიონის დამოუკიდებელი ქვეყნების ურთიერთობებისთვის ახალი პერსპექტივა შეიქმნა. ირანის როლი სამხრეთ კავკასიაში ძირითადად პოლიტიკური და ეკონომიკური ასპექტებით განისაზღვრებოდა. ასეთ პირობებში თეირანისთვის საგარეო ურთიერთობებში მთავარ კომპონენტებს **რელიგია-შიიტური ისლამი, სპარსული ენა და ირანული კულტურა** წარმოადგენს.

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად იმ პოტენციალისა, რასაც ირანს რეგიონთან საერთო ისტორიული და კულტურული წარსული უქმნიდა, თეირანმა კავშირების გაღრმავების შესაძლებლობა საქართველოსთან, აზერბაიჯანთან და სომხეთთან ბოლომდე ვერ გამოიყენა. ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ირანსა და დასავლეთს შორის არსებული კონფრონტაციაა, რაც თეირანის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ იზოლაციაში გამოიხატება. 2020 წელს ყარბაღის მეორე ომის შემდეგ, რეგიონში მიმდინარე ცვლილებები ირანს გააქტიურებისკენ უბიძგებს. ამ მხრივ კი, რელიგიას და კულტურას კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი ექნება რეგიონის ქვეყნებთან ურთიერთობების გაღრმავებაში.

საკვანძო სიტყვები: *ირანი, საგარეო პოლიტიკა, შიიტური ისლამი, ირანული კულტურა*

1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ ირანში მონარქია ისლამურმა რესპუბლიკამ შეცვალა. ახალი მმართველობის სისტემის შექმნას საფუძვლად დაედო ისლამური რევოლუციის წინამძღოლის აიათოლა ხომეინის ნაშრომი „ისლამური მმართველობა“ და მასში განხილული „ველიათ-ე ფაჰიყის“ კონცეფცია.

„ისლამურ მმართველობაში“ აიათოლა ხომეინი აღნიშნავდა, რომ ისლამი არა მარტო ეთიკური რელიგიაა, არამედ მას გააჩნია სოციალური ადმინისტრირებისთვის და მმართველობისთვის საჭირო ყველა კანონი და პრინციპი. ხომეინის კონცეფციის მიხედვით, მუსლიმი გამგებელი უნდა იყოს სამართლიანი. მან უნდა იცოდეს შარიათი კარგად, რათა მისი ქმედებები საღვთო კანონის მოთხოვნებს შეესაბამებოდეს. ამ პირობების შესასრულებლად კი ყველაზე შესაფერისი არის „ველაიათ-ე ფაჰიყი“ და სწორედ მან უნდა იტვირთოს იმამის პასუხისმგებლობები.

1979 წელს მიღებულმა კონსტიტუციამ განსაზღვრა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები, რომლის მიხედვითაც ირანი:

- უარყოფს ნებისმიერი სახის ჩაგვრას და აღიარებს ყველა ქვეყნის სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას, იცავს ყველა მუსლიმის უფლებას და მიუმხრობლობას ყველა იმპერიული ძალის მიმართ, მხარს უჭერს მშვიდობიან ურთიერთობებს სხვა მთავრობებთან;
- ირანის ისლამური რესპუბლიკა თავის ლოზუნგად აღიარებს ადამიანის ბედნიერებას, კეთილდღეობას და მსოფლიოში ყველა ადამიანის უფლებად მიიჩნევს დამოუკიდებლობას, თავისუფლებასა და სამართლიანი ხელისუფლების ქონას. ირანის ისლამური რესპუბლიკა თავს იკავებს რა სხვა ერების საშინაო საქმეებში ჩარევისგან, მხარს უჭერს ჩაგრულთა ბრძოლას მჩაგვრელთა წინააღმდეგ;
- აკრძალულია ნებისმიერი სახის ხელშეკრულება, შეთანხება, რომელიც განდება მიზუზი უცხოთა გაბატონებისა ბუნებრივ რესურსებზე, ეკონომიკაზე, კულტურასა და არმიაზე;

ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ფორმირების პროცესში **ისლამური იდეოლოგია, რაციონალიზმი და პრაგმატიზმი მონაცვლეობით იკავებდა წამყვან როლს.** ისლამური რევოლუციის წინამძღოლის იმამ ხომეინის პერიოდში (1979-1989) ირანის საგარეო პოლიტიკა ძირითადად შიიზმის იდეოლოგიას ეფუძნებოდა და „ისლამური რევოლუციის ექსპორტზე“ იყო ორიენტირებული. ისლამური რევოლუციის ლოზუნგმა „ არც დასავლეთი, არც აღმოსავლეთი - არამედ ისლამური რესპუბლიკა“, ირანი პოლიტიკურ და ეკონომიკურ იზოლაციაში მოაქცია. 1989 წელს იმამ ხომეინის გარდაცვალების შემდეგ საგარეო პოლიტიკაში იდეოლოგიის გაბატონებული როლი პრაგმატიზმმა შეცვალა. აღსანიშნავია, რომ ისლამური რესპუბლიკის თანამედროვე საგარეო პოლიტიკა „მთელს მსოფლიოსთან კონსტრუქციული ურთიერთობების დამყარების“ ჩარჩოებში ვითარდება და ძირითადად, ქვეყნის ეროვნული ინტერესების დაცვას, სუვერენიტეტის, ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებას და მრავალმხრივი განვითარების გრძელვადიან პერსპექტივას ეფუძნება. უნდა აღინიშნოს, რომ ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუციით განსაზღვრული საგარეო პოლიტიკის პრინციპები სხვადასხვა პრეზიდენტების პერიოდში გარკვეულ ინტერპრეტაციას განიცდის, რაც ძირითადად ქვეყნის მოთხოვნებს, რეგიონსა და საერთაშორისო ასპარეზზე მომხდარ პოლიტიკურ ცვლილებებს უკავშირდება.

სამხრეთ კავკასიის სტრატეგიულ რეგიონს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ირანის საგარეო პოლიტიკაში. 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ირანისა და რეგიონის ქვეყნების ურთიერთობების

განვითარებისთვის ახალი შესაძლებლობები გაჩნდა. თანდათან გამოიკვეთა რომ ირანის როლი რეგიონში ძირითადად პოლიტიკური და ეკონომიკური ასპექტებით განისაზღვრებოდა და არა სამხედრო კომპონენტით. ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში მალე გააცნობიერეს, რომ რეგიონში გავლენის მოსაპოვებლად და გასამყარებლად ერთ-ერთ საუკეთესო საშუალებას კულტურული დომინირება წარმოადგენდა. ეს მიდგომა განსაკუთრებით განვითარდა მე-20 საუკუნის 90-იან წლებში, რაც გამოიხატა რეგიონის საერთო კულტურული მემკვიდრეობის პროპაგანდით. ახალმა მიდგომამ გამოიწვია 80-იან წლების ბოლოს არსებული მკაცრი ისლამური იდეოლოგიური კურსის შესუსტება საგარეო პოლიტიკაში და კულტურული ცხოვრების ტრადიციული, ირანული ელემენტების წინ წამოწევა. ირანის კულტურულ-პოლიტიკური დოქტრინა კავკასიის მიმართ გამოდის სუფთა ისლამური პოსტულატებიდან და ორიენტირებულია ირანული კულტურული ტრადიციების, სპარსული ენისა და პოეზიის პროპაგანდაზე. ირანი თავს მიიჩნევს, რომ ეს არის არა პროპაგანდა, არამედ დაბრუნება საკუთარ ფასეულობებთან. თეირანის პოზიციით, ცენტრალური აზიისა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებთან საერთო კულტურის, ისტორიის, ხელოვნების, ლიტერატურის არსებობა არის მყარი საფუძველი მათი ორმხრივი ურთიერთობების განვითარებისთვის.

ირანმა აღნიშნული პოლიტიკის ფარგლებში დაიწყო კავშირების გაღრმავება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებთან. საქართველოში ირანის სამიზნე ჯგუფი საქართველოში მცხოვრები მუსლიმები, განსაკუთრებით კი შიიტი ისლამის მიმდევრები გახდნენ. 90-იან წლებში ირანი ფინანსურ მხარდაჭერას უწევდა შიიტურ ჯგუფებს, ხდებოდა სტუდენტების სასწავლო პროგრამებში ჩასმა და ირანელი სასულიერო პირების მოვლინება რეგიონში. ამ რეგიონში მოქმედ აქტიურ ირანულ ორგანიზაციებად სახელდება „ალჰ ალ-ბაით“ (Alh Al-Bayt) და ქ. ყუმის ალ-მუსტაფას საერთაშორისო უნივერსიტეტი. აღნიშნული უნივერსიტეტის წარმომადგენლობა გაიხსნა თბილისშიც. ირანის ისლამური რესპუბლიკა აფინანსებდა და რელიგიური ლიტერატურით უზრუნველყოფდა ადგილობრივ რელიგიურ სასწავლებლებს. ამასთანავე, ხდებოდა შიიტი მუსლიმების ირანში რელიგიური განათლების მისაღებად გაგზავნა.

საქართველოსთან ერთობლივი კულტურულ-ისტორიული წარსული ირანს აძლევს საშუალებას ურთიერთობების განვითარებისთვის გამოიყენოს სპარსული ენა-ლიტერატურა და ხელოვნება. ირანელი მკვლევარები ელაჰე ქოლაე და მოჰამად ჰოსეინი(თეირანის უნივერსიტეტი) თავის სტატიაში „ირანის ისლამური რესპუბლიკა და სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკები“, ამას მოიხსენიებს საკმაოდ მართებულად „კულტურული და სამეცნიერო დიპლომატიის“ სახელით, რადგან ეს ურთიერთობები ძირითადად საელჩოსა და დიპლომატიური მისიების კულტურის განყოფილების მეშვეობით ხორციელდება. აქ საუბარია ძირითადად საქართველოს სხვადასხვა უნივერსიტეტებში ირანისტიკის მიმართულების არსებობაზე, ასევე რამდენიმე სკოლაში სპარსული ენის სწავლებაზე. ირანელი მკვლევრები აღნიშნავენ, რომ ირანისა და საქართველოს უნივერსიტეტებს შორის თანამშრომლობის მემორანდუმიც არის გაფორმებული, თუმცა ურთიერთობების განვითარება სამეცნიერო და კულტურულ სფეროშიც საკმაოდ შეზღუდული რჩება. თუ არ ჩავთვლით ირანში სპარსული ენის შემსწავლელ მოკლევადიან კურსებზე ირანისტიკის მიმართულების სტუდენტთა მონაწილეობას, უმაღლესი განათლების საფეხურზე ირანში სულ რამდენიმე სტუდენტი იმყოფება(ირანის განათლების

სამინისტროს მონაცემების მიხედვით). ამას განაპირობებს უმაღლესი სასწავლებლების სტრუქტურული შეუსაბამობაც - იყო შემთხვევები, როცა ირანის უნივერსიტეტის მიერ არ მოხდა ქართველი სტუდენტების საბუთების აღიარება, ან პირიქით. ამდენად, მიუხედავად არსებული პოტენციალისა, ურთიერთობები „კულტურული და სამეცნიერი დიპლომატიის“ ფარგლებშიც საკმაოდ შეზღუდულ დონეზე რჩება.

ირანისთვის მოსაზღვრე აზერბაიჯანის შიიტური მოსახლეობა ბუნებრივ მოკავშირედ აღიქმებოდა. ირანი 1990-იანის წლებიდან მოყოლებული ფინანსურად უჭერდა მხარს აზერბაიჯანში რელიგიურ დაჯგუფებებს, სტუდენტებსა და სასულიერო პირებს. ირანის ინიციატივით, მაუწყებლობდა ირანული ტელეარხი Sahar TV. აღსანიშნავია, რომ ირანი ცდილობდა ახალგაზრდა აზერბაიჯანელი შიიტი სასულიერო პირებისთვის ყუმში მიეცა განათლება და ეს იყო თეირანის მხრიდან გათვლა გრძელავდიანი სარგებლის მიღებაზე. მიუხედავად აღნიშნული პოლიტიკისა, აზერბაიჯანის სეკულარული მმართველობა, ნაციონალისტური შეხედულებები, თურქეთთან და ისრაელთან მჭიდრო კავშირები თეირანსა და ბაქოს შორის ურთიერთობების გაღრმავების შემაფერხებელ ფაქტორებად რჩება.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ირანმა სომხეთთან პრაგმატიზმზე დაფუძნებული მჭიდრო ურთიერთობების განვითარება დაიწყო. სომხეთისთვის წლების განმავლობაში მნიშვნელოვანი იყო ირანთან კავშირების გაღრმავებით აზერბაიჯანისა და თურქეთის გავლენების დაბლანსება. სომხეთში მუსლიმი მოსახლეობის სიმცირის გამო, ირანის რელიგიური პოლიტიკა ნაკლებად რელევანტური იყო, ამიტომ მნიშვნელოვანი როლი მიენიჭა საერთო ისტორიული და კულტურული წარსულის ხაზგასმას. ერთობლივი კულტურული პროექტების ფარგლებში შეიქმნა „სომხეთ-ირანის სალიტერატურო ხიდი“, განხორციელდა ორმხრივი საგანმანათლებლო პროექტები და ვიზიტები.

ირან-სომხეთის ურთიერთობების აღწერისას ცალკე უნდა აღინიშნოს ირანში მცხოვრები ეთნიკური სომხები. ირანში დაახლოებით 80 000 ეთნიკური სომეხი ცხოვრობს. მათ ირანის საკანონმდებლო ორგანოში, განსხვავებით სხვა რელიგიური უმცირესობებისგან, ორი წარმომადგენელი ჰყავთ. სომხური მოსახლეობა მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს და აქტიურად მონაწილეობს ირან-სომხეთის ეკონომიკური თუ კულტურული ურთიერთობების განვითარებაში. მაგ. 2007 წელს დაახლოებით 3000 ირანელი სტუდენტი იყო ერევანში, მაშინ როცა 10 სომეხი სტუდენტი სწავლობდა ირანის უნივერსიტეტებში. წელიწადში დაახლოებით 50-60 ათასი ირანელი ჩადის სომხეთში. მიუხედავად იმისა რომ ირანს არ უღიარებია „სომეხთა გენოციდი“, ყოველი წლის 24 აპრილს ირანში მცხოვრები სომხები ისლამური რესპუბლიკის ხელისუფლების მიერ უფლებამოსილნი არიან აღნიშნონ „1915 წლის სომეხთა გენოციდის“ დღე. ამასთანავე, ისპაჰანში სომხური მუზეუმის ნაწილი ეძღვნება გენოციდის ხსოვნას.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ რელიგია და კულტურა ირანის თანამედროვე საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ელემენტებია, მათ შორის სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებთან ურთიერთობებში. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ კავკასიაში პოზიციების გამყარების და გავლენის გაზრდის შესაძლებლობა თეირანმა ვერ გამოიყენა. მიუხედავად იმ პოტენციალისა, რასაც ირანს რეგიონთან საერთო ისტორიული და კულტურული წარსული აძლევდა. ამის

ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ირანის პოლიტიკური და ეკონომიკური იზოლაცია, რაც 1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ დასავლეთთან და კერძოდ აშშ-თან დაწყებული დაპირისპირების შედეგია. არსებული ვითარების შეცვლა და ირანის პოლიტიკური და ეკონომიკური დეიზოლაცია დასავლეთთან ირანის დაძაბული ურთიერთობების გამომწვევი საკითხების, როგორცაა „ბირთვული პროგრამა“, „სარაკეტო პროგრამა“, ირანის რეგიონული პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთში, მოგვარების გარეშე ნაკლებად მოსალოდნელია.

სწორედ დასავლეთის გავლენის დასაბალანსებლად ირანის ისლამური რესპუბლიკის ხელისუფლების წარმომადგენლები წლების განმავლობაში აღიარებდნენ და ეგუებოდნენ რუსეთის გავლენის ზრდას და პოზიციების გამყარებას სამხრეთ კავკასიაში. 2020 წელს „მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის“ ირგვლივ განვითარებული მოვლენების შემდეგ რეგიონში არსებული სტატუს-კვო მეტ-ნაკლებად დაირღვა, რაც ირანისთვის ხელსაყრელ ვითარებას არ ქმნის. ამან შესაძლოა თეირანს გააქტიურებისა და რეგიონულ პოლიტიკაში ცვლილებების შეცვლისკენ უბიძგოს. ამ მხრივ კი თეირანისთვის რბილი ძალის გამოყენებით საკუთარი პოზიციების გამყარებაზე მუშაობა კვლავ ერთ-ერთ ალტერნატივად იქნება განხილული, ვიდრე ხისტი ძალის გამოყენება.